

Demokratska, Samostalna Demokratska i Narodna Radikalna Stranka u Primorju (1920-1929)

Bartulović, Željko

Source / Izvornik: **Civitas: časopis za društvena istraživanja, 2012, 2, 100 - 112**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:118:119549>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-14**

PRAVI

Pravni fakultet Faculty of Law

Sveučilište u Rijeci
University of Rijeka

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Law](#)
[- Repository University of Rijeka, Faculty of Law](#)

uniri DIGITALNA
KNJIŽNICA

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

DEMOKRATSKA, SAMOSTALNA DEMOKRATSKA I NARODNA RADIKALNA STRANKA U PRIMORJU (1920-1929)

Rezime: Rad obrađuje period djelovanja tri najveće političke stranke u Rijeci i Sušaku nakon konstituiranja Kraljevine SHS, do zavođenja monarhodiktature kralja Aleksandra. Politički programi ovih stranaka nastojali su artikulirati probleme stanovnika Primorja, koji se nalaze u dosta specifičnoj situaciji. Demokratska stranka (DS) na Sušaku nastaje organiziranjem predratnih primorskih pravaša koji su forsirali umjereno jugoslavenstvo. To, kao i strah od italijanskog iredentizma, u gradu im donosi premoćne pobjede na skupštinskim izborima do 1925. Samostalna demokratska stranka (SDS) nastaje izdvajanjem iz DS 1926., ali se razdor na Sušaku osjetio na izborima 1923. kada su postavljene dvije liste. Bolji rezultat u gradu ostvaren je tek na izborima 1927. u koaliciji sa uspješnijom DS i radikalima. Program SDS nije naišao na „plodno tlo“ kod birača. Za Narodnu radikalnu stranku na izborima 1920. i 1923. u gradu glasa tek oko 1% birača, u koaliciji sa SDS 1925. 18%, a na oblasnim izborima 1927. sa SDS i DS 51%. Neuspjehu na izborima 1927. kumuje unutarstranačka podjela (vladini radikali i „pašićevci“). Većinu glasova dobivaju u središtu grada gdje živi većina njihovog biračkog tijela, uglavnom doseljenih državnih službenika, nešto obrtnika i privatnih poduzetnika.

Ključne riječi: Kraljevina SHS, Rijeka, Sušak, Demokratska stranka, Samostalna demokratska stranka, Narodna radikalna stranka.

1. Demokratska Stranka (DS)

Demokratska stranka na Sušaku i Rijeci okuplja najveći dio predratnih primorskih pravaša koji se zalažu za ujedinjenje u novu državu, ali na osnovi nacionalne ravnopravnosti. Sušački demokrati zbog talijanske okupacije grada utemeljuju organizaciju za kotare Sušak i Bakar. Prvu prigodu za provjeru snage stranka ima na izborima za Konstituantu 1920.

¹ zeljko.bartulovic@pravri.hr

U modruško-riječkom izbornom okrugu u neokupiranom dijelu sušačkog kotara od 3.089 birača glasovalo je 1.519. Demokrati su drugi s 512 (33,70%) glasova. U izbornom okrugu je izašlo 31.454 birača, stranka je prva s 9.958 glasova (31,65%), te dobiva 3 mandata (nositelj liste dr. Tomislav Tomljenović, umirovljeni ban, Valerijan Pribičević i dr. Juraj Kučić). Prevagu su donijele pobjede u većim kotarima Ogulin, Vojnić i Slunj, ali i Bakru.²

Na izborima za skupštinu 1923. dolazi do sukoba unutar DS. Davidovićevoj ideji jugoslavenstva suprotstavila se struja Svetozara Pribičevića. U Modruško-riječkoj županiji kolidiraju stavovi Srba Korduna i jugoslavenstva Hrvata Primorja - nasljednika pravaštva dr. Erazma Barčića, Frana Supila i Hrvatsko-srpske koalicije. *Organizacija Demokratske stranke za kotare Sušak i Bakar* jugoslavenstvo ne smatra negacijom, već sintezom "plemena", pa na izbore izalaze kao zasebna *Nezavisna jugoslovenska lista* (NJL) čiji je kandidat dr. Kučić, a geslo "*Jugosloveni na okup!*". Rival im je pribičevićevska skupina sušačkog odvjetnika dr. Ive Orlića. Kandidacijski zbor za županiju je osudio istup NJL. Ona se nije pokorila, pa se dr. Kučić kandidirao u delničkom kotaru. Sušačka se organizacija DS podijelila na "*ljevičare*" (NJL) i pribičevićeve "*desničare*". Kotarska organizacija na čelu s dr. Milivojem Korlevićem ostala je uz NJL, iako je dr. Fran Bakarčić pokušao utemeljiti novu. NJL je razvila živu predizbornu aktivnost na Sušaku i u kotarima izbornog okruga.³ Dobiva podršku predsjednika stranke Davidovića. U političkom je programu istaknula borbu protiv velikosrpsstva Pašića i Pribičevića te Radićeva separatizma. Nositelj liste bio je dr. Tomljenović.

NJL je u gradu dobila 1.394 glasa (74,9%), u kotaru 2.084 (38,94%), a u županiji 4.300 (4.352, tj. 9,6%). NJL nije dobila mandat, već pribičevićevci. Pobjedi NJL u gradu pogoduje euforija nakon prestanka talijanske okupacije što jača jugoslavensku opciju, te ugled kandidata dr. Kučića, koji je u Konstituenti zastupao interese Primorja. Sukladno programu predratnih primorskih pravaša jugoslavenstvo se smatra branom od talijanskog iredentizma. Afirmiraju hrvatstvo tražeći njegovu egzistenciju unutar jugoslavenske države. Strah od nestanka države, koja je prema NJL jedina

² Primorski Novi List br. 47, 27. II. 1923. "Izbori u našoj županiji."; Novi List br. 66, 3. IX. 1927. "Izborni rezultati u modr.-rij. županiji za prošlih izbora."

³ Primorski Novi List br. 35, 11. II. 1923. "Per aspera ad astra.": "*Iznošenjem jugoslovenske nezavisne listine za martovske izbore, sa Sjevernog Jadrana pružena je preko brda i dolova ruka bratskoj Šumadiji za zajedničko stupanje pod barjakom šumadijskog sina na kojem je napisano: "Jugosloveni na okup". Sjeverno Primorje i njegovo zaledje našlo je konačno ono što je kroz mnoge narodne pokrete tražilo: našlo je srodan duh i srodne osjećaje.*". Br. 50, 1. III. 1923. "Izborni sastanci Nezavisne Jugoslovenske Liste u Liču, Fužini i Delnicama."; br. 51, 2. III. 1923. "Izborni pokret u Primorju" "Radnik-radnicima.". Na zborove dolaze Ljuba Mihajlović, dr. Boža Marković, Milan Grol.

sposobna braniti Hrvatsko primorje od iredentizma i tradicija primorskog pravaštva privukla je glasače. Na razini kotara NJL je dobila najveći postotak glasova, ali to je "Pirova pobjeda". Program NJL okupio je grad, ali ne i područje izborne jedinice. Izborni propisi su stvaranjem većih izbornih jedinica išli u prilog većih stranaka. Stranački komentar izbora glasi: "U neuspjehu--uspjeh", iako je točnije obrnuto.⁴

Akcioni Odbor Jugoslavenskog kluba priprema se za izbore za gradsko zastupstvo 1923. Program *Jugoslavenskog Kluba* - nasljednika NJL, ističe borbu protiv talijanskog presizanja i jugoslovenstvo, a kandidat za gradonačelnika je dr. Kučić. On je praktično izabran plebiscitom, jer je ta lista jedina izašla na izbore i dobila 1.728 glasova. Rezultati su izazvali burnu reakciju režima, radikala i pribičevićevih demokrata, jer odvlače glasove prečanskih Srba i jačaju otpor spram vladine politike u Hrvatskom primorju. Tijekom 1925. sušački demokrati su dobro organizirana politička snaga. Uz *Okružni Odbor DS za županiju modruško-riječku* i kotarsku organizaciju djeluje *Gradska organizacija* na čelu s Odborom. U dijelovima grada postoje "povjerenici", kao i organizacija mladeži - *Odbor omladine DS*.⁵

Pred skupštinske izbore 1925. vlada vrši pritisak na DS. Veliki župan Zdravković suspendira gradskog načelnika dr. Kučića i pokreće disciplinski postupak. Iste večeri dr. Tomljenovića fizički napadaju članovi sušačkog četničkog udruženja *Petar Mrkonjić*, pobornici radikala. Policijski organi nisu ništa poduzeli. Okružni odbor stranke za županiju želi otkazati predizborne skupove zbog bojazni napada, ali odustaje jer tako gubi u izbornoj utrci. Režim otpušta državne činovnike, članove DS.

Nositelj liste "davidovićevaca" za skupštinske izbore 1925. u Modruško-riječkoj županiji s Krkom i Kastvom je dr. Tomljenović, a kandidat kotara Sušak i Krk sa Kastvom dr. Kučić. Od 3.410 upisanih glasača u gradu je glasovalo 2.140 (62,76)%. DS u gradu dobiva 1.346 glasova, u kotaru 2.017 (35,4%), a u županiji 5.488 (5.941) (11,54%), ali ostaje ispod praga.⁶ Na razini

⁴ Ibid., br. 66, 20. III. 1923. "Prvi izborni rezultati."; br. 67, 21. III. 1923. "U neuspjehu--uspjeh."

⁵ Ibid., br. 82, 8. IV. 1923. "Izborni sastanak Jugoslov. Kluba." U unutarnjoj politici "Sušak ima da drži barjak čistog jugoslovenstva" prema vani, a u zemlji isticati jugoslovenstvo i "plemensko izmirenje i sporazum"; br. 73, 28. III. 1923. "Dokument šovinističke zaslijepljenosti.". Sušački Novi List br. 45, 15. II. 1925. "Gradjanstvu Sušaka."

⁶ Ibid., br. 29, 4. II. 1925. "Suzpenzija sušačkog gradonačelnika."; br. 43, 14. II. 1925. "Izvanredna sjednica gradskog zastupstva."; br. 27, 1. II. 1925. "Zločinački napadaj na bana dra. Tomljenovića.". O napadu na pristaše Davidovića na Sušaku se govorilo: "Tomljanovića izbiše, a Kučića suspendiraše.". Novi List br. 175, 1. VIII. 1926. "Milan Banić: Afera Kučić-Korlević - "Adriatica" d.d." Sušački Novi List br. 34, 8. II. 1925. "Kandidatska lista Demokratske Davidovićeve Stranke za Modruško-Riječku županiju, otok Krk i Kastavštinu.". Kandidatska lista za kotare Ogulin i Vrbovsko Radoslav

grada pobijeduju. Politički je barometar okrenut jugoslavenstvu. Strah od iredentizma i ugled načelnika donose glasove. Suspenzija dr. Kučića ima učinak “bumeranga” i privlači birače. U kotaru su rezutati obrnuti, demokrati su pobijedili tek u Zlobinu i Krasici, a na razini izbornog okruga u Kastvu. Utjecaj dr. Kučića nije se protezao izvan grada i kotara. Ni poznate osobe na listi, npr. dr. Ante Pavelić stariji, nisu uspjele privući birače. Postavljanje kandidata izvan Hrvatskog primorja ukazuje da DS nema snažnih osoba u vlastitoj sredini.

Režim se okomio na *Sušački Novi List* čiji urednik Milan Banić iznosi stav demokrata zadojenih idealom jugoslavenstva, protivnika velikosrpstva Pašića i Pribićevića, koji i Radića drže ekstremistom. Veliki župan ukida suspenziju dr. Kučiću, članu DS i on je vraćen na dužnost gradskog načelnika. Obrat u politici sušačkih demokrata dogodio se 3. VIII. 1925. Tomljenovićeva skupina pristupa HSS, jer Radić napušta “separatističke” stavove, priznaje Vidovdanski ustav i prihvaća politiku sporazuma. Demokrati Sušaka se razdvajaju. Dana 15. kolovoza dr. Tomljenović, Banić i 56 članova stranke ulaze u HSS. Ostatak članstva predvođen drima. Kučićem i Korlevićem ostaje vjeran DS.⁷

Načelnik dr. Kučić i pristaše DS na izbore gradskog zastupstva 1926. izlaze kao nestranački kandidati *Jugoslovenskog bloka*, na “*Gradjanskoj listi*”. Tisak sklon HSS predviđa da će listu sačinjavati demokrati “*javno predvođeni po g. dr. Korleviću, a tajno po g. Kučiću*”, dio radikala s dr. Đivom Supilom i dio samostalnih demokrata (SDS) s dr. Orličem. Na izborima dobiva 622 glasa (33,97%) i 4 mandata.⁸ Postotak glasača se prepолоvio u odnosu na izbore 1925. Razdoblje jugoslavenstva je na izmaku i plebiscitarna izjašnjavaanja u korist liste su prošlost. U Hrvatskoj bilježe tendenciju pada pa su učinili

Agatonović, narodni poslanik u Nišu i prof. u Beogradu, a za Kotare Slunj i Vojnić Savko Dukanac, nar. posl. u Beogradu. Br. 39, 11. II. 1925. “Izborni rezultati na području grada Sušaka.”; br. 69, 14. III. 1925. “Primorski mandat.”; br. 183, 11. VIII. 1926. “Gradski izbori i njihov rezultat. Srušena je zadnja demokratska kula u Primorju. -- Sušak se preporadja u hrvatstvu. -- Načelnik g. Kučić može da spremi kovčege.”; br. 69, 14. III. 1925. “Primorski mandat.”

⁷ Ibid., br. 164, 10. VII. 1925. “Hvala vam, gospodo.” “*Unitarističkim osjećajima bio je Sušak zadojen još u nezaboravna vremena Barčića i Frana Supila; tim osjećajima bio je prožet Sušak, jedini od hrvatskih gradova, čitavo ovo vrijeme od prevrata ovamo: Jedino Sušak, od svih hrvatskih gradova, odolio je talasu hrvatskog separatizma i srbofobije; ...ostao dosljedan... politici koju predvodi... g. Ljuba Davidović*”. Državni arhiv u Rijeci (DAR), Fond Sušak, Prezidijalni spisi, br. 40 od 1925. Novi List br. 178-180, 5.-7. VIII. 1926. “Povijest jednog vjerolomstva.”

⁸ Ibid., br. 163, 18. VII. 1926. “Okolo gradskih izbora. Čak i neki “Jugoslovenski blok.”; br. 182, 10. VIII. 1926. “Rezultat nedjeljnih gradskih izbora. Ekrazantan poraz “gradjanske liste” i poludemokrata. - - Sjajna afirmacija hrvatstva. -- G. J. Kučić dobio nepovjerenje pretežne većine gradjanstva.” DAR, Sušak, Sjednica gradskog zastupstva od 28. IX. 1926. Knjiga JU-18 141. Rješenje velikog župana br. 36.208 od 14. rujna 1926.

dobar potez s Građanskom listom Birače je privukla “nestranačka” lista i ugled dr. Kučića.

Izbori za Primorsko-krajišku oblast 1927. donijeli su koaliciju DS, SDS i radikala na Sušaku. Neki demokrati kritiziraju koaliciju držeći da DS ne smije “*pružati ruku pribićevštini koja se gubi i nestaje, nego da treba samostalno u izbore*”. Koalicija na razini grada obuhvaća i radikale. Pokušaj stvaranja bloka usmjeren je protiv HSS. Kandidat u gradu je demokrat Hermenegildo Juričić, prof. u mirovini, jer je DS najjači član koalicije. U kotaru je kandidat demokrata i SDS dr. Fran Bakarčić, a radikali najavljuju zasebnu listu.

Koalicija je u gradu dobila 933 (51,35%) glasa, a u kotaru još 399. U gradu je izabran prof. Juričić.⁹ Uspjeh je ostvarila na biralištima u središtu grada, Dragi i Podvežici, gdje živi većina državnih činovnika. Pristaše DS su donijeli većinu glasova koaliciji. U Oblasnoj skupštini DS koalira sa HSS i radikalima. Treći partner koalicije, pribićevčevci, bezuspješno protestiraju jer zastupnik odgovara svojoj stranci, ali ne i koaliciji koja ga je izabrala.

Na skupštinske izbore 1927. stranka izlazi samostalno. Nositelj liste na Sušaku je načelnik dr. Kučić. DS u gradu dobiva 879 (41,76%) glasova, u kotaru 1.151 (23,3%), a u županiji 3.004 (6,89%). U gradu su dobili više glasova u odnosu na izbore za zastupstvo 1926. i spram rezultata koalicije na oblasnim izborima 1927. ali to se ne može usporediti s uspjehom 1925. na parlamentarnim izborima. DS kao vladajuća u gradu vrši pritisak gradske činovnike okružnicom tražeći izlazak na izbore. Slab rezultat DS se opaža u kotaru, te županiji. Pobjede su ostvarene na Srdočima-Zametu u kotaru Kastav, te Aleksandrovu (Punat) u kotaru Krk.¹⁰

2. Samostalna Demokratska Stranka (SDS)

Unutar DS 1923. dolazi do sukoba liberalnijeg Davidovićevega krila, te pribićevčevaca, što se odražava i u sušačkoj organizaciji. Pribićevčevci su izišli sa listom čiji je nositelj dr. Srđan Budisavljević nasuprot NJL. U gradu su dobili 203 glasa, u kotaru 365, a u županiji 8.754 (8.778) i 2 mandata

⁹ Novi List, br. 291, 17. XII. 1926. “Okolo izbora za oblasne skupštine. Još o jednom nečekivanom političkom spajanju.”; br. 296, 23. XII. 1926. “Brak žabe i krokodila.”; br. 7, 15. I. 1927. “Izborne pripreme u gradu i kotaru Sušak.”; br. 296, 23. XII. 1926. “Kandidatske liste u modruško-riječkoj županiji za oblasnu skupštinu primorsko-krajiške oblasti.”; br. 295, 22. XII. 1926. “Mjesne i društvene vijesti. Kandidatska lista HSS za grad Sušak.”; br. 290, 16. XII. 1926. “Konačno opet zajedno.”; br. 9, 29. I. 1927. “Hrvatsko Primorje i Gorski Kotar u oblasnim izborima.”

¹⁰ Ibid., br. 69, 12. IX. 1927. “Rezultati izbora za Narodnu Skupštinu.”; br. 72, 21. IX. 1927. “Definitivni službeni rezultati izbora u žup. modr.-riječkoj.”

(dr. Budisavljević i Sava Kosanović, kandidat u Ogulinu). Izborni sustav koji favorizira veće stranke išao je u njihovu korist. U gradu su ostvarili drugi rezultat s 10,9% glasova. U kotaru se broj spušta na 6,82%, ali uspjeh s 19,52 (19,36%) donose srpski glasovi kotara Vojnić, Slunj i Ogulina. Lista okuplja saveznike režima, koji je podobno nagradio, npr unosnim mjestima javnih bilježnika. Odatle naziv “*Stranka javnih bilježnika*”.¹¹

Do raskida suradnje između Davidovića i Pribičevića došlo je 1926., kada je potonji s 13 poslanika napustio matičnu i osnovao *Samostalnu demokratsku stranku* (SDS). SDS i radikali su podnijeli zajedničku listu za skupštinske izbore već 1925., tzv. “*nacionalni blok*” (PP lista) čiji je nositelj bio dr. Srdjan Budisavljević, član SDS.

Koalicija Pašić-Pribičević, tzv. „PP lista“ u gradu dobiva 386 glasova, s kotarom 991 (997), a u županiji 18.025 (18.216) i 3 mandata. Dva su mjesta pripala SD (dri. Budisavljević i Milan Popović), a jedno radikalima.¹² Na razini grada PP lista osvaja 18,04% glasova. U kotaru su dobili 17,45 (17,5)% glasova, a pobjedili su u Bakarcu i Kraljevici. Pobjede u kotarima Vojnić i Slunj s pretežitim srpskim pukom, dižu postotak na 35,39% i donose 3 mandata.

Na izborima za gradsko zastupstvo 1926. SDS razmatra mogućnost koalicije s DS i radikalima, ali izlaze zasebno. Na izborima je stranka dobila 140 glasova (7,65%) i jedan mandat (dr. Červar).¹³ Zabilježen je značajan pad broja glasova u odnosu na 1925.

Ocijenivši da nema dovoljno snage za samostalan izlazak na izbore za Oblasnu skupštinu SDS u gradu surađuje s DS i radikalima. Zajednički kandidat je prof. Juričić, a zamjenik Ivo Polić, činovnik *Jadranske plovidbe d.d.*, član SDS. Na razini kotara zajednički kandidat DS i SDS je dr. Fran Bakarčić.

Koalicija u gradu dobiva 933 glasa (51,35%), a u kotaru daljnjih 399. Ostvarena je pobjeda u gradu, ali ne i u kotaru. SDS u oblasnoj skupštini ima 30 zastupnika. SDS nije ojačala, jer su se birači koalicije većinom opredijelili za DS. Koalicija na razini kotara dobiva 14,66% glasova, što znači pad u odnosu na zasebnu listu SDS na izborima 1925. U Oblasnoj skupštini SDS odbija prijedlog HSS o suradnji, ali koalicijski zastupnik je ostvaruje.¹⁴

¹¹ Ibid., br. 66, 3. IX. 1927.; Sušački Novi List br. 63, 7. III. 1925. “Stranka javnih bilježnika.”

¹² Novi List br. 66, 3. rujna 1927.

¹³ Ibid., br. 216, 19. IX. 1926. “Gradski izbori su potvrđeni.”

¹⁴ Ibid., br. 290, 16. XII. 1926. “Konačno opet zajedno”; br. 292, 18. XII. 1926. “Kandidature HSS u Hrv.

Na skupštinske izbore 1927. SDS izlazi samostalno. Nositelj liste je dr. Budisavljević, odvjetnik iz Zagreba, kandidat za Sušak Jovo Đ. Ivošević, carinski posrednik sa Sušaka, a zamjenik Nikodem Moderčin, trgovac sa Sušaka. SDS dobiva u gradu 323 glasa, u kotaru 556, a u županiji 9.126. Izabrana su 2 zastupnika SDS, dr. Budisavljević i Sava N. Kosanović, publicist iz Beograda.¹⁵ SDS je treća stranka prema broju glasova na Sušaku s 15,34%, dvostruko više nego 1926. Na razini kotara ostvareno je 11,25%. Pobjedili su u Bakarcu, ali ne i u kotarima Korduna sa srpskim biračima, ostvarivši u županiji svega 20,92%. Iako su dobili 2 zastupnička mjesta, bilježe značajan pad broja glasova.

Do suradnje Radića i Pribičevića, te utemeljenja *Seljačko-demokratske koalicije* (SDK) dolazi 1927. Sušak pruža podršku koaliciji i pokrenut je tjednik *Gornji Jadran*. SDS je ulaskom u oporbu iskusila udarce režima. Članovi stranke gube ranije povlastice, npr. dr. Červar gubi službu javnog bilježnika u Sušaku.¹⁶

3. Narodna Radikalna Stranka

Narodna radikalna stranka daje jak pečat politici u Kraljevini SHS, ali na Sušaku nije ostavila jačeg traga. Na izborima za Konstituantu 1920. nositelj liste je dr. Bogdan Medaković. U kotaru je za nju glasovalo 13 birača (0,85%), a u županiji, tj. izbornom okrugu modruško-riječkom dobiva 2.037 glasova (6,48%) i ostaje bez mandata.¹⁷

Za radikale i skupštinske izbore 1923. može se reći: “Došli su železnicom!”. Firma *Pavlović i drug* iz Zagreba nudi predsjedniku radikala u Bakru prof. Nikoli Vesinu, tajniku Vučiću i gradonačelniku Vl. Antiću ishodovanje odobrenja željezničkog prometa bliže Bakru. Pomoćnik direktora zagrebačke direkcije državnih željeznica Ivan Franić-Požezanin za uzvrat

Primorju i Gorskom Kotaru.” br. 296, 23. XII. 1926. “Kandidatske liste u modruško-riječkoj županiji za oblasnu skupštinu primorsko-krajiške oblasti.”; br. 295, 22. XII. 1926. “Mjesne i društvene vijesti.”; br. 9, 29. I. 1927. “Hrvatsko Primorje i Gorski Kotar u oblasnim izborima.”; br. 20, 19. III. 1927. “Pribičevićevci i prof. Juričić.”

¹⁵ Ibid., br. 55, 27. VII. 1927. “Kandidature u modruško-riječkoj oblasti.”; br. 56, 30. VII. 1927. “Kandidature u modruško-riječkoj županiji.”; br. 57, 2. VIII. 1927. “Kandidatske liste u modruško-riječkoj županiji.”

Ibid., br. 69, 12. IX. 1927. “Rezultati izbora za Narodnu Skupštinu”; br. 72, 21. IX. 1927. “Definitivni službeni rezultati izbora u žup. modr.-riječkoj.”

¹⁶ Ibid., br. 62, 28. VII. 1928. “Naša Sloga.”; br. 78, 22. IX. 1928. “U Sušaku se ukida drugo javno bilježništvo.”

¹⁷ Ibid., br. 66, 3. IX. 1927. “Izborni rezultati u modr.-rij. županiji za prošlih izbora.”; Primorski Novi List br. 47, 27. II. 1923. “Izbori u našoj županiji.”

traži podršku radikalima na izborima. Bakar su posjetili ministri Velizar Janković i dr. Đivo Supilo, šef zagrebačke direkcije željeznica Magarašević i prof. Milovan Grba, nositelj liste u županiji. Ministar Janković izjavio je da Bakar treba da “*postane slobodna luka, nezavisna od Sušaka*”.¹⁸ Radikali su uspješni stvoriti rivalitet između Sušaka i Bakra po pitanju lučkog središta u Hrvatskom primorju. Ponavlja se priča iz vremena do 1918. kada je državna željeznica bila instrument ostvarivanja ugarskih državnih i političkih ciljeva. Kandidati radikala za sušačko-bakarski kotar su nositelj ministar Janković i zamjenik dr. Supilo.

Radikali su ostvarili tek 37 (1,99%) glasova u gradu, 211 u kotaru i 5.868 (5.947) u županiji. Nisu pridobili činovnike, ni gospodarstvenike, jer podržavaju Bakar kao luku i željezničko središte. Stranka je bolje rezultate ostvarila u Bakarcu i Bakru, ali samo 3,94% glasova, dok se u županiji postotak popeo na 13,08 (13,12)%. U županiji su uspjeh ostvarili u Vojniću, ali su ostali bez mandata. Razlog neuspjeha je politika prema Italiji i razgraničenju, te povjerenje prečanskih Srba u Pribičevićeve demokrate. Beogradski radikalni list *Balkan* u članku “*Sramota grada Sušaka*” napada opredjeljenje Sušaka za NJL. Spočitava da ih je Pašićeva vlada oslobodila okupacije i pita se da li su zaslužili oslobođenje?!¹⁹

Pred skupštinske izbore 1925. članovi sušačke četničke udruge *Petar Mrkonjić*, notorni radikali, su u gostionici Hreljanović na Krimeji fizički napali kandidata NJL dr. Tomljenovića. Na izbore izlaze dvije radikalske liste. Nositelj zasebne liste je dr. Milovan Grba. “Pašićevci” su stvorili koaliciju *Nacionalnog* bloka s Pribičevićevim demokratima (PP lista), a nositelj je bio dr. Srđan Budisavljević.²⁰

Od 3.410 upisanih glasača u gradu je glasovalo 2.140, u kotaru Sušak 5.695 od 9.946 birača, a u županiji 51.475 od upisanih 76.263 birača. Nacionalni blok je u gradu dobio 386 glasova, u kotaru 997, a u županiji 18.025 (18.216). Zasebna radikalska lista ostvarila je 10 glasova u gradu, 20 u kotaru, a u županiji 2.443. PP listi su potvrđena 3 mandata, a jedan je pripao radikalima dr. Miljuševiću. PP lista u gradu Sušaku nije ostvarila bolji rezultat (18,04%), osim u centru grada (Sušak I i II), gdje dobili glasove

¹⁸ Primorski Novi List br. 33, 9. II. 1923. “Još jedan dokumenat partizanske državnosti.”; br. 33, 9. II. 1923. “Putešestvija gosp. Ivana Franića-Požežanina.”; br. 42, 20 II. 1923. “Ministar saobraćaja u Primorju.”

¹⁹ Ibid., br. 66, 20. III. 1923. “Prvi izborni rezultati.”; br. 73, 28. III. 1923. “Dokument šovinističke zasljepljenosti.”

²⁰ Sušački Novi List br. 27, 1. II. 1925. “Zločinački napadaj na bana dra. Tomljenovića” “Njegovom veličanstvu kralju Aleksandru - Beograd.”; Novi List br. 130, 8. VI. 1926. “Boljševizacija odozgo.”; br. 66, 3. rujna 1927.

državnih službenika. U kotaru su uspjeh ostvarili pobjedama u Bakarcu i Kraljevici, mjestima kojima je obećana izgradnja željeznice, ali samo 17,45 (17,5)%. "Izbori su vođeni pod obznanom, sa najcrnjim terorom," što donosi dio glasova. Za 3 mandata zaslužne su pobjede u kotarima Vojnić i Slunj s pretežitim srpskim stanovništvom, čime se postotak glasova popeo na 35,39%. Druga, zasebna Grbina lista u gradu je dobila beznačajnih 0,47%, u kotaru 0,35, a u županiji 4,74%. Rezultati su pokazali da stranka ne može računati na podršku Sušaka i kotara, a da će bolje rezultate ostvariti samo u kotarima sa srpskim pučanstvom, ali tek koalicijom sa SDS.²¹

Pred izbore za gradsko zastupstvo 1926., tisak sklon HSS, piše da će radikali (dr. Đivo Supilo) i SDS koalirati sa demokratima. Do sporazuma nije došlo pa je istaknuta zasebna lista. Na izborima stranka dobiva 128 glasova (6,99%) i jedan mandat (Slavko Vidman). Mjesna organizacija brojila je preko 300 članova, većinom Hrvata.²² Ipak, oni su "papirnati" članovi koji su iz oportunitizma pristupili stranci, ali nisu glasovali za nju. Za listu su glasovale pridošlice, poglavito državni službenici, nastanjeni u središtu grada.

Na oblasnim izborima 1927. radikali na razini grada koaliraju sa SDS i demokratima. Kandidat koalicije za grad je prof. Juričić. Radikali su procijenili da će na razini kotara imati bolji rezultat, pa ističu neovisnu listu čiji je nositelj Stanko Gauš. Rezultati ne spominju njene glasove, te je možda i tu došlo do koalicije.

Koalijska lista je u gradu ostvarila 933 glasa, a u kotaru 1.332. U Sušaku je izabran kandidat koalicije, a u kotaru nisu uspjeli. U ostalim su kotarima radikali dobili još 3 mandata. Pobjednička koalicija dobila je 51,35% u gradu. Uspjeh je ostvarila na biračkim mjestima u središtu grada (Sušak I i II), ali i u Dragi, te Podvežici. U kotaru je koalicija ostvarila 14,66% glasova, nedovoljno za mandat. Na razini Oblasti dolazi do sukoba radikala i SDS. Radikali pokreću postupak za ponavljanje izbora držeći da će u Kostajnici, Vrginmostu i Gračacu izboriti mandate, ali Upravni sud u Zagrebu potvrdio je mandate. Iznenadjenje je predstavljala suradnja s HSS u Oblasnoj skupštini, čime su sušački radikali i ostavili "na cjedilu" SDS.²³

²¹ Ibid., br. 40, 12. II. 1925. "Izborni rezultati za županiju Modruško-riječku sa Krkom i Kastvom."; br. 39, 11. II. 1925. "Izborni rezultati na području grada Sušaka."; br. 66, 3. IX. 1927.

²² Novi List br. 163, 18. VII. 1926. "Oko gradskih izbora. Čak i neki "Jugoslavenski blok"; br. 182, 10. VIII. 1926. "Rezultat nedjeljnih gradskih izbora. Ekrazantan poraz "gradjanske liste" i poludemokrata. -- Sjajna afirmacija hrvatstva. -- G. J. Kučić dobio nepovjerenje pretežne većine gradjanstva."; br. 185, 13. VIII. 1926. "Gradski izbori i njihov rezultat. Radikalska lista. "

²³ Ibid., br. 185, 13. VIII. 1926. "Gradski izbori i njihov rezultat. Radikalska lista. "; br. 9, 29. I. 1927. "Hrvatsko Primorje i Gorski Kotar u oblasnim izborima."; br. 11, 12. II. 1927. "Oblasna skuština primor.-krajiške oblasti."; br. 20, 19. III. 1927. "Pribečevićevi i prof. Juričić."

Radikali na skupštinske izbore 1927. izlaze podijeljeni. Nositelj liste vladinih radikala Lj. Jovanovića i V. Vukičevića je dr. Ljubomir Miljušević. Kandidat "pašićevaca" je dr. Milovan Grba, umirovljeni profesor iz Zagreba. Kandidat vladine liste za Sušak-Crikvenicu je dr. Đ. Supilo, javni bilježnik i odvjetnik sa Sušaka, a zamjenik Stjepan Badovinac, tvorničar sa Sušaka. Kandidat "Pašićevaca" je dr. Fran Gabrek, sveučilišni profesor iz Zagreba, za kotare Sušak i Crikvenicu, a zamjenik Rajmund Križančić, trgovac iz Zagreba.

Na izborima "vladini" radikali su u gradu dobili 78 (3,7%) glasova, u kotaru 242 (4,9%), a u županiji 5.420 (12,42%). "Pašićeva" lista je u gradu dobila 48 (1,74%), u kotaru 86 (1,74%), a u županiji 3.110 (7,13%). Radikali nisu dobili mandat. U gradu su liste dobile više glasova u užem gradskom području (Sušak I i II, te Podvežica). Poraz u kotarima Korduna s većinskim srpskim stanovništvom. rezultat je rasapa glasova, izrazit u Vojniću, Slunju i Ogulinu gdje su liste podijelile birače u jednakom broju.²⁴

Na Sušaku djeluje *Mjesna organizacija radikalne stranke*, čiji je predsjednik 1925. dr. Mate Karlović. Ona je sredinom 1926. imala nešto preko 300 članova.²⁵

4. Zaključak

DS u Primorju nastaje organiziranjem predratnih primorskih pravaša, sljedbenika dr. Barčića i Supila, zastupa umjereno jugoslavenstvo i afirmira hrvatsku zasebnost (*plemensku pripadnost*) videći je u ravnopravnoj "trolemenoju" zajednici. Nova država za njih je štiti od nasrtaja talijanskog iredentizma. To, uz podršku većine gospodarstvenika Sušaka, donosi stranci premoćne pobjede na izborima do 1925. Neopravdano je optužiti sušačke demokrate za izdaju hrvatskih interesa i nazivati Sušak "kulom" jugoslavenstva. Oni se suprotstavljaju Radiću držeći da radi na razbijanju države koja će ih štiti od iredentizma, a ne kao poborniku hrvatske nacionalne zasebnosti koju i oni podržavaju. To pokazuju sukobi s radikalima i pribičevićevcima koje smatraju protivnicima ravnopravnosti naroda. Dio demokrata 1925. prilazi Radiću tek kada je priznao Vidovdanski ustav i državno uređenje. Skupina oko dr. Kučića ne prilazi HSS već slijedi politiku jugoslavenstva.

²⁴ Novi List br. 47, 25. VI. 1927. "Žurne pripreme za izbore."; br. 50, 9. VII. 1927. "Dvije radikalske liste u Modruško-riječkoj županiji."; br. 51, 13. VII. 1927. "Kandidature u modruško-riječkoj županiji."; br. 69, 12. IX. 1927. "Rezultati izbora za Narodnu Skupštinu."; br. 72, 21. IX. 1927. "Definitivni službeni rezultati izbora u žup. modr.-riječkoj."

²⁵ DAR, Sušak, Prezidijski spisi, br. 59/1925 dopis mjesne Radikalske organizacije od 27. IX. 1925. Novi List br. 185, 13. VIII. 1926. "Gradski izbori i njihov rezultat. Radikalska lista."

Razlog neulaska u HSS možda su i osobne ambicije čelnika, koji tako žele očuvati svoju vlast u gradu. Na uspjeh izvan grada, u kotaru i oblasti nisu mogli računati osim u koaliciji, što su učinili na oblasnim izborima 1927. To je dokaz da vode politiku vezanu uz interese Sušaka, a manje okolnih općina i kotara. Iako su prošla "zlatna" vremena stranka i nakon 1925. zadržava "pristojan" broj birača (30-40%).

SDS je kao stranka nastala tek 1926., ali se razdor dviju struja DS, liberalnije davidovićeve i "tvrde" pribićevičeve na Sušaku zarana osjetio, već na izborima za Skupštinu 1923. Skupina dr. Kučića izašla je sa zasebnom listom, a pribićevičeva struja je svoju nazvala "demokratska" želeći se prikazati legitimnom u stranci. Tijekom izbora 1925. pritisci pribićevičevaca i radikala u PP listi, kulminiraju, pa u gradu i kotaru dobivaju dobrih 18,04% glasova. Na izborima za gradsko zastupstvo 1926. doživljavaju fijasko. Na oblasne izbore 1927. koaliraju s DS i pobjeđuju u gradu, no riječ je o uspjehu demokrata kao dijela koalicije. Na izborima za Skupštinu 1927. dolazi do daljnjeg pada, tek 15,34% u gradu.

Narodna radikalna stranka nije mogla računati na veći broj birača u Sušaku i Hrvatskom primorju. To se pokazalo na izborima za Konstituantu 1920. Potvrda slabih rezultata stigla je na skupštinskim izborima 1923. Neuspjeh se može obrazložiti time što su težište kampanje stavili na Bakar, kao konkurentnu luku Sušaku. Radikali daju obećanja zlorabeći položaj vladajuće stranke, ali ni to im nije donijelo uspjeh. Taktiku su promijenili na skupštinskim izborima 1925. Stvorena je koalicija sa SDS, *Nacionalni blok*, jer se očekivalo da sami neće ostvariti bolji rezultat. Primjenjivali su i fizičku prisilu protiv političkih rivala. No dobili su tek 1/5 glasova i jedan od 3 mandata u izbornoj jedinici. U gradu je stvorena manja jezgra radikala. Ohrabreni radikali postavljaju listu na gradskim izborima 1926. i dobivaju jedno mjesto u gradskom zastupstvu. Stranka je na oblasne izbore 1927. izašla u pobjedničkoj koaliciji s demokratima i SDS, te započela suradnju s HSS, još prije nego na razini države. Na izbore za Skupštinu 1927. izlaze dvije liste, pa zbog unutarstranačke podjele ostale ispod praga za dobivanje mandata. Radikali većinu glasova dobivaju u užem središtu grada (izborna mjesta Sušak I i II). Većinu malobrojnog biračkog tijela čine državni službenici i doseljene osobe, te nešto obrtnika i privatnih poduzetnika. Nebriga za hrvatske krajeve, pri čemu Sušak nije iznimka, uvjetovali su da sušački birači ne prihvate radikale.

DEMOCRATIC, INDEPENDENT DEMOCRATIC AND PEOPLE'S RADICAL PARTY IN ADRIATIC COAST (1920-1929)

Summary: The Democratic Party in Susak was founded as a result of the organization of the followers of before war Party of Rights upon whom were forced, under the influence of Barcic and Supilo, moderate Yugoslavism. They recognized the particularity of Croatia, but saw it within the equality of the "tri-tribal" union. In the new state they sought protection from the pretensions of Italian irredentism. This, brought them overwhelming victories in elections until 1925 (1920 - 33.7%; 1923 - 74.9%; and 1925 - 62.9% of the vote). They became a problem for the Pribicevic current in the Party and already in the 1923 elections came out as a separate list which supported Davidovic. Part of the Democrats switched to Radic and the HSS in 1925. A second part, led by Dr. Kucic, did not join the HSS. They appeared in City Council elections in 1926 as a "Citizens" List (33.97%), attempting to show themselves as a non-party group working for the City's benefit. The County and District never showed any interest in them. In the 1927 Provincial elections they aligned themselves with the SDS and the Radicals (51.35%), while in Parliamentary elections the same year they went on their own (41.76%), wanting to preserve their uniqueness in the City. With the proclamation of the dictatorship, they ceased their work.

The Independent Democratic Party (SDS) was established by a secession from the Democratic Party in 1926. The division into two currents within the Democratic Party, the Davidovic current and the Pribicevic current, however, was felt in Susak even earlier. In elections in 1925, pressure by Pribicevic's forces and the Radicals (the PP list) culminated in their receiving 18.40% of the vote in the City. In elections for the City Council in 1926 it endured a fiasco with 7.65%. In the Provincial elections in 1927 it came out with the Democrats, and together they received 51.35% of the vote in the City, but this was really a victory of the Democrats. In elections for Parliament in 1927, its share of the vote fell to 15.34%. The solutions proposed by the SDS did not find "fertile ground" among voters. In elections in 1920 only 0.85% and in 1923 1.99% of the electorate voted for the National Radical Party because they had placed primary emphasis in their campaign on using the port in Bakar as an alternative to Susak. By themselves they got no results, so they entered into a coalition with the SDS, but the Pasic-Pribicevic "PP" list in 1925, despite all pressure, received only 18.04% of the vote of the City's population. In elections in 1926 the party received 6.99% of the vote and a mandate in the City's Municipal Council. This success was "godfathered" by the decision of government concerning the division of mandates. Provincial elections in 1927 brought it as a partner into coalition with the SDS and the Democrats, which received 51.35% of the vote. In Parliamentary elections in 1927 the "government" Radicals (3.70%) and the "Pasic" Radicals (1.74%) posted separate lists. Because

of this division they received no mandate despite the large number of votes they received in districts with Serbian inhabitants. The number of voters for the Radicals in Susak did not exceed 150. They received most of their votes from the center of the City where most of their electoral supporters lived, many of them being recently arrived state officials and some craftsmen and private businessmen.

Keywords: The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Rijeka, Susak, Democratic Party, Independent Democratic Party, People's Radical Party.